

УДК 76.046:7/049:2](477):355.01(470:477)”2014/...”

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2024-6-15>

Олег КРЕМІНСЬКИЙ

аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, вул. Лаврська, 9, м. Київ, Україна, 01015

ORCID: 0009-0003-5532-9225

Бібліографічний опис статті: Кремінський, О. (2024). Релігійна тематика в сатиричній графіці України періоду російсько-української війни (з 2014 року). *Fine Art and Culture Studies*, 6, 105–115, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-6-15>

РЕЛІГІЙНА ТЕМАТИКА В САТИРИЧНІЙ ГРАФІЦІ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (З 2014 РОКУ)

Стаття присвячена дослідженню релігійної тематики в українській сатиричній графіці в контексті суспільно-політичних процесів періоду російсько-української війни (з 2014 року).

Метою роботи є виявлення художніх, символічних та ідеологічних особливостей сатиричних зображень на релігійну тематику, створених українськими карикатуристами.

Методологія дослідження. Для досягнення мети використано культурно-антропологічний підхід та комплексний міждисциплінарний підхід, що включає аналітично-синтетичний метод, метод мистецтвознавчого аналізу, порівняльний метод, інтерпретаційний метод та метод соціологічного аналізу.

Наукова новизна. Дослідження є першим комплексним аналізом релігійної тематики у сатиричній графіці України періоду сучасної російсько-української війни.

Висновки. Виявлено, що сатиричні зображення поєднують художню виразність, символізм та ідеологічну гостроту. Встановлено, що митці активно використовують стилізацію та гротеск, перебільшують риси персонажів або змальовують релігійних лідерів у незвичних контекстах, щоб підкреслити їхню суперечливість. Визначено, що символіка карикатур трансформує традиційні релігійні елементи, надає їм нових значень, таких як агресія чи лицемірство. Ідеологічний аспект зосереджений на критиці використання релігії у політичних цілях та віддаленості релігійних лідерів від моральних принципів, які вони проповідують. Акцентовано на тому, що роботи здебільшого уникають критики релігії як такої, що відрізняє їх від радянської антирелігійної графіки та сучасних західних карикатур, зосереджених на соціокультурних викликах. Виявлено, що інтегровані у композиції чи розміщені на зображеннях авторські підписи не лише підтверджують авторське право та допомагають ідентифікувати роботи в історичному контексті, але й відображають стиль і унікальність кожного художника, що додає роботам персоналізованого характеру. Результати дослідження свідчать про універсальність використаних художніх прийомів, адже їхній зміст, особливо в контексті російсько-української війни, залишається зрозумілим і для іноземних глядачів з іншим культурним бекграундом.

Ключові слова: сатиричне мистецтво, карикатура, українські карикатуристи, символізм, Російська православна церква (РПЦ), Папа Римський, Алі Хаменеї.

Oleg KREMINSKYI

PhD student at the Department of Art Expertise, National Academy of Culture and Arts Management, 9 Lavrska Str., Kyiv, Ukraine, 01015

ORCID: 0009-0003-5532-9225

To cite this article: Kreminskyi, O. (2024). Relihiina tematyka v satyrychnii hrafitsi Ukrainy periodu rosiisko-ukrainskoi viiny (z 2014 roku) [Religious themes in satirical graphics of Ukraine during the Russian-Ukrainian war (since 2014)]. *Fine Art and Culture Studies*, 6, 105–115, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2024-6-15>

RELIGIOUS THEMES IN SATIRICAL GRAPHICS OF UKRAINE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (SINCE 2014)

The article is dedicated to the study of religious themes in Ukrainian satirical graphics in the context of socio-political processes during the Russian-Ukrainian war (since 2014).

Research Objective: To identify artistic, symbolic, and ideological features of satirical images on religious themes created by Ukrainian caricaturists.

Research Methodology: To achieve the goal, a cultural-anthropological approach and a comprehensive interdisciplinary approach were used, including an analytical-synthetic method, art criticism analysis method, comparative method, interpretive method, and sociological analysis method.

Scientific Novelty: The study is the first comprehensive analysis of religious themes in Ukrainian satirical graphics during the contemporary Russian-Ukrainian war.

Conclusions: The research revealed that satirical images combine artistic expressiveness, symbolism, and ideological sharpness. It was established that artists actively use stylization and grotesque, exaggerating character traits or depicting religious leaders in unusual contexts to emphasize their contradictions. The symbolism of caricatures transforms traditional religious elements, giving them new meanings such as aggression or hypocrisy. The ideological aspect focuses on criticizing the use of religion for political purposes and the detachment of religious leaders from the moral principles they preach. It is emphasized that the works mostly avoid criticizing religion as such, which distinguishes them from Soviet anti-religious graphics and contemporary Western caricatures focused on sociocultural challenges. It was found that author signatures integrated into compositions or placed on images not only confirm copyright and help identify works in a historical context but also reflect the style and uniqueness of each artist, adding a personalized character to the works. The research results demonstrate the universality of the artistic techniques used, as their content, especially in the context of the Russian-Ukrainian war, remains understandable even to foreign viewers with a different cultural background.

Key words: satirical art, caricature, Ukrainian caricaturists, symbolism, Russian Orthodox Church (ROC), Pope, Ali Khamenei.

Актуальність проблеми. Карикатура як мистецький жанр має унікальну здатність поєднувати художню виразність із суспільно важливими темами, що дозволяє їй ставати інструментом критики, висвітлення проблем чи ідеологічної протидії. Особливе місце в сучасній українській сатиричній графіці періоду російсько-української війни (з 2014 року) займають роботи на релігійну тематику, які відображають взаємозв'язок релігії, політики та суспільства. Дослідження цих творів, включно з персоналізованими авторськими підписами, є актуальним не лише з огляду на визначення художніх прийомів, символіки та візуальних рішень, які використовуються українськими карикатуристами, але й для осмислення ролі сатиричного мистецтва в умовах збройної агресії загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Релігійна тематика в карикатурі привертала увагу багатьох дослідників через її здатність поєднувати мистецькі, соціальні та політичні аспекти, і як наслідок – перетворюватися на інструмент вираження ідей, пропаганди чи критики. Специфіці конструювання ворожих образів (до яких комуністична влада відносила і «церковників») в радянській політичній карикатурі другої половини 1929 – початку 1930 років присвячено дослідження Л. В. Гриневич (Гриневич, 2014). Особливості пропагандистських карикатур виховного характеру на шпальтах харківського сатиричного часопису «Червоний перець» 1920–1930-х років в контексті розгорнутої більшовиками антирелігійної кампанії дослідив В. В. Михалевич

(Михалевич, 2021). Аналізу антирелігійної пропаганди більшовицького режиму та розкриттю її впливу на свідомість населення УРСР впродовж 1932–1933 років присвячено статтю Т. С. Грузової. Попри те, що у дослідженні наголошено, що «редакційна колегія [центральної атеїстичної газети] важливе значення приділяла карикатурам», які акцентували на тому, що релігія – це «зло», авторка не надала належної уваги сатиричній графіці як окремому мистецькому феномену, що міг би стати предметом аналізу художніх прийомів та візуальних стратегій, використаних для підсилення пропагандистського ефекту (Грузова, 2021: 94). Л. В. Темченко у дослідженні сучасного стану політичної карикатури в європейських країнах дійшла висновку, що «проблема порушення етичних стандартів є актуальною для данської та французької політичної карикатури. На відміну від них, німецька карикатура має обмеження, під карикатурне осмислення не потрапляють гендерні, релігійні, расові теми» (Темченко, 2017: 126). Однак, тема не знайшла свого продовження у наукових напрацюваннях авторки надалі. Дослідженню впливу глобалізації, терористичних атак та посиленої політкоректності на свободу вираження думок норвезьких карикатуристів, зокрема при створенні робіт на релігійну тематику, присвячено статтю Є. Б. Стрёмстед (Strømsted, 2017).

Аналізу суспільно-політичних процесів, які стали передумовою для створення карикатур на релігійну тематику сучасними українськими митцями, присвятили свої дослідження Г. Дру-

зенко (2010), Д. Штокалюк (2023), П. І. Коновальчук (2018), Б. Г. Яценко (2017) та інші. Зокрема П. Коновальчук у висновках дослідження зазначає, що «сутність пропаганди РПЦ полягає в популяризації ідей «русского мира»», а одним з основних напрямів інформаційного впливу цієї інституції у гібридній війні росії проти України є «вплив на ціннісно-ментальні установки національної ідентичності українців» (Коновальчук, 2018: 35). Ролі світоглядних основ релігій у формуванні етичних і моральних орієнтирів, в тому числі в контексті їх впливу на позицію релігійних лідерів, присвячено дослідження І. В. Тихоненко, С. В. Тамарянської (Тихоненко, 2022) та інших.

Попри увагу науковців до релігійної тематики у карикатурі в межах різних історичних періодів та країн, дослідження сучасної української сатиричної графіки періоду російсько-української війни в цьому контексті не проводились, що підкреслює важливість даної роботи.

Матеріали та метод. Основними джерелами для дослідження слугують наукові праці українських і зарубіжних дослідників на тему сатиричного зображення релігійної тематики в політичній карикатурі, а також роботи українських карикатуристів, зокрема Олега Смаля, Євгенія Олійника, Володимира Казаневського, Сергія Коляди, Олександра Коноваленка, Миколи Гуголя, Олександра Бронзова, Валерія Чмирьова та Валерія Момота, опубліковані в суспільно-політичних виданнях та соціальних медіа.

У дослідженні застосовується культурно-антропологічний підхід для аналізу того, як культурні традиції, релігійні доктрини та етичні принципи впливають на поведінку та заяви духовних лідерів, а також як ці аспекти стають об'єктом критики чи осмислення у сатиричній графіці, та комплексний міждисциплінарний підхід, що включає: аналітично-синтетичний метод для систематизації наявної інформації про сучасну українську сатиричну графіку на релігійну тематику; метод мистецтвознавчого аналізу для виявлення художніх особливостей карикатур, розкриття їх символіки та композиційних рішень; порівняльний метод для визначення спільних і відмінних рис українських релігійно-сатиричних зображень у їхньому співвідношенні з аналогічними творами інших культур і періодів; інтерпретаційний метод для розкриття смислових шарів зображень

і визначення їхнього впливу на глядача; метод соціологічного аналізу для дослідження соціально-політичного контексту, який вплинув на створення карикатур, та визначення зв'язку між роботами художників та суспільно-політичними подіями.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є виявлення художніх, символічних та ідеологічних особливостей сатиричних зображень на релігійну тематику, створених українськими карикатуристами у період російсько-української війни (з 2014 року).

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед усіх створених українськими художниками сатиричних зображень, що змальовують релігійних діячів або загалом стосуються релігійної тематики періоду російсько-української війни (з 2014 року), найбільшу увагу привертають образи, пов'язані з Російською православною церквою (РПЦ) та її очільником, колишнім агентом КДБ (Müller, 2023) патріархом Кирилом (справжнє ім'я Володимир Гундяєв). Карикатуристи акцентують на використанні релігії для легітимізації політичних амбіцій росії, а також на РПЦ як ідеологічному інструменті у війні та її ролі у поширенні ідей «русского миру», що підкреслює лицемірство і цинізм її керівництва.

Одна з карикатур українського художника Олега Смаля, створена у 2011 році (за три роки до початку російсько-української війни та за одинадцять років до повномасштабного російського вторгнення в Україну), майстерно передбачає роль РПЦ та патріарха Кирила у підготовці ідеологічного підґрунтя для майбутньої агресії (Карп'як, 2015). На сатиричному зображенні московський патріарх штовхає великий православний хрест, оснащений російською державною символікою, пофарбований у кольори, що нагадують маркування прикордонного стовпа, і встановлений на гусениці, подібні до танкових. Пунктирна лінія на землі натякає на державний кордон між росією та Україною, який предстоятель РПЦ символічно посуває. Карикатура показує, як релігійні символи в руках російської церкви перетворюються на знаряддя для просування імперських амбіцій, що відображає співучасть духовенства у формуванні пропаганди війни.

Малюнок виконаний у стилі графічного гротеску, вираженого передусім через викорис-

тання хреста на гусеницях, що підкреслює дволикість РПЦ у політичному контексті. Яскраві кольори, такі як червоний і чорний, у поєднанні з графічною деталізацією підсилюють драматичний ефект зображення. Чітка лінія, традиційне вбрання та деталі одягу, а також серйозний вираз обличчя патріарха Кирила посилюють пізнаваність його фігури та асоціацію з РПЦ. Композиційно основна увага зосереджена на патріархові та «мобільному» хресті, що символічно наголошує на активній ролі РПЦ в ідеологічному вторгненні. Карикатура містить оригінальний авторський підпис «Smile/Smal» (обігрування слова «усмішка»/«посмішка» і прізвища митця англійською мовою), що ідентифікує художника та підтверджує його авторське право на роботу, а також дату створення, яка додає розуміння історичного контексту (рис. 1).

Рис. 1. Карикатура Олега Смаля

Карикатура української художниці Євгенії Олійник, опублікована на веб-ресурсі «Радіо Свобода» (Політична карикатура, 2016), на якій патріарх Кирило-виголошує «За русский мир!» із гранатою в руках, сатирично зображує його участь у пропаганді агресивної ідеології, що маскується під релігійні цінності. За ним, як за лідером, сліпо слідує зображений як безлика маса натовп, який у кращому разі не усвідомлює наслідки, у гіршому – щиро бажає їх настання. Такий образ критично ставить під сумнів моральність предстоятеля РПЦ та показує його як інструмент маніпуляції та підбурювання до насильства. Важливою деталлю є медальйон із зображенням Путіна на грудях патріарха, що підкреслює ідею зв'язку між духовною та політичною владою й наголошує на співучасті РПЦ у поширенні політичної ідеології. Колористика карикатури відзначається мінімалізмом, з акцентом на чорний і білий кольори, що концентрує увагу на ключових деталях. Підпис мисткині «Zhenya O.» ніби вписано в малюнок вздовж краю фігури патріарха, що разом з виразним авторським стилем додає карикатурі індивідуальності та підкреслює її авторство (рис. 2).

Яскравим прикладом сатиричного зображення використання релігії в злочинних політичних і воєнних цілях є карикатура українського художника Володимира Казаневського, створена у 2017 році для французького тижневика «Courrier International» (Leïbine, 2017). На ній зображено священника у рясі, який тримає

Рис. 2. Карикатура Євгенії Олійник

на плечі масивний дерев'яний православний хрест. Однак замість традиційного хреста митцем змальовано його модифікований варіант – у вигляді ручного протитанкового гранатомета (РПГ) з образом предстоятеля РПЦ на місці снаряда, водночас як поза священника вказує на готовність зробити постріл. Образ московського священнослужителя, частково схованого за хрестом, ніби передає його подвійність: релігійний діяч, покликаний нести духовність і мир, насправді стає частиною воєнної машини.

Публікація роботи у іноземному виданні підтверджує, що хоча основною аудиторією більшості сучасних українських карикатур на релігійну тематику є українці, але їхній зміст, особливо в контексті російсько-української війни, залишається зрозумілим і для іноземних глядачів з іншим культурним бекграундом. Це свідчить про універсальність використаних художніх прийомів та символів, що дозволяють ефективно передати головний посыл зображення на міжнародному рівні.

Колористичне рішення карикатури стримане, з акцентом на натуральні, спокійні тони, які контрастують з агресивним змістом, що підсилює виразність та емоційний вплив на глядача. Чіткі лінії й деталізація ряс та хреста дозволяють глядачеві легко розпізнати, хто і що зображено. Підпис «Dessin de Kazanewsky, Ukraine» («Дизайн Казаневського, Україна»), інтегрований у нижній частині зображення, чітко вказує на авторство, підкреслюючи індивідуальність твору та його українське походження (рис. 3).

Значна кількість сатиричних малюнків відображає тісну співпрацю РПЦ та її очільника

Рис. 3. Карикатура Володимира Казаневського

з російським військовим і політичним керівництвом. Деякі з цих карикатур зображають патріарха Кирила в компанії Путіна та міністра оборони як невід'ємну частину російської влади, якій він надає моральну підтримку (Underground, n.d.). Нерідко предстоятель РПЦ змальовується з імперськими та радянськими державними символами, що перегукується з ідеями російського реваншизму (Underground, n.d.). Частина карикатур зображає співпрацю звичайних священників РПЦ з російськими військовими, чим акцентує на тому, що проблема стосується не лише керівництва цієї релігійної організації (Перець, n.d.). Інші малюнки, де представники РПЦ зображені у рясах, вдягнених поверх військової форми, висміюють спосіб, у який російський лідер використовує духовенство для досягнення власних політичних цілей (Перець, n.d.).

Значна кількість карикатур також гостро критикує роль Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП) у контексті російсько-української війни, звинувачує її в співпраці з росією та пособництві агресії. Образи священників УПЦ МП подано як такі, що служать не стільки православній вірі та духовності, скільки політичним цілям керівництва держави-агресора. Наприклад, зображення на одній з карикатур українського художника Сергія Коляди предстоятеля УПЦ МП Онуфрія, до якого звертається патріарх Кирило з фразою «Make it look real!» («Зроби, щоб виглядало правдоподібно!»), натякає на те, що УПЦ МП створює лише ілюзію підтримки України, насправді залишаючись вірною російським інтересам (Underground, n.d.). Деякі сатиричні зображення також акцентують на матеріальній корисливості духовенства УПЦ МП. Так, на іншій карикатурі Сергія Коляди священник бере гроші за «молитву за душу», а поряд зображені символи російської держави та озброєння, що показує УПЦ МП як інституцію, більше зацікавлену у підтримці росії та власному збагаченні, ніж у турботі про паству (Underground, n.d.).

Деякі карикатури, що зображують або натякають на релігійних діячів православного світу, є реакцією на суспільні події й спрямовані на досягнення гумористичного ефекту через іронію та гротеск. Наприклад, двокадрова карикатура українського художника Олександра Брон-

зова, що зображує священника, який падає, в образі демона з рогами та хвостом і супроводжується підписом «На ратицях і хвостом не підперся» (Перець, n.d.), була створена як реакція на новину про падіння глави РПЦ Кирила під час освячення храму в Новоросійську (Балачук, 2022). Карикатура українського художника Валерія Чмирьова, де священники обіймаються на лавці на фоні дзвіниці (Перець, n.d.), стала відповіддю на скандальну заяву Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета про нібито вину осіб гомосексуальної орієнтації в пандемії COVID-19 (ProUA, 2020) і подальшу новину у ЗМІ про значну кількість випадків захворювань на коронавірус у Києво-Печерській лаврі (Коронавірус, 2020). Інша робота Валерія Чмирьова, на якій зображено українського боксера Василя Ломаченка із символікою УПЦ МП на ринзі та священнослужителя, що ніби стоїть над ним із хрестом у руках, підписана «Нове у боксі – «Захист Ломаченка»» і підкреслює комічність зв'язку між релігією і спортивною славою (Перець, n.d.).

Наступною фігурою для сатиричного зображення українськими карикатуристами стає очільник Католицької церкви Папа Римський Франциск, чий нейтралітет щодо війни сприймається українським суспільством та митцями як прояв байдужості та морального компромісу. Карикатури на Папу Римського, створені українськими художниками, критично відображають розчарування відсутністю чіткої підтримки України та засудження російської агресії з боку Ватикану, висміюючи його заклики до «підняття білого прапора» та пацифістські заяви про необхідність переговорів і важливість вста-

новлення миру (без конкретизації відповідальності агресора) (Pullella, 2024), що багатьма були інтерпретовані як заклик до капітуляції України.

Головний аспект, на якому фокусується митці, – критика позиції нейтралітету Святого Престолу. Одна з карикатур художника Сергія Коляди, опублікована у тижневику «Kyiv Post» (Underground, n.d.), використовує метафору шахової гри, де Папа, на якому композиційно зосереджена основна увага, одночасно тримає дві фігури в кольорах прапорів України та росії. Обидві фігури короля, які є найважливішими, але водночас і найслабшими шаховими фігурами, символізують крихкість ситуації, тоді як акцент на фігурі в кольорах російського прапора, що забруднена кров'ю, підсилює символіку жорстокості та безглуздості російської агресії. При цьому Верховний Понтифік, покликаний бути символом моральності та віри, виглядає радше як політичний гравець, що нехтує своєю духовною відповідальністю й намагається балансувати між сторонами конфлікту, який має глибокий моральний вимір. Таке зображення підкреслює його пасивність та двозначну позицію, де збереження нейтралітету сприймається як підігрування росії та байдужість до страждань українського народу. Підпис «Kolyada 2023», що інтегрований у композицію, підтверджує авторство роботи та рік її створення (рис. 4).

Інший важливий аспект зображення Папи Римського українськими художниками-карікатуристами полягає в критиці його висловлювань про «гуманність» російського народу та повагу до російської культури (Коцур, 2022).

Рис. 4. Карикатура Сергія Коляди

Митці висміюють надмірну дипломатичність Святійшого Отця, який, замість того щоб беззастережно стояти на боці скривджених, попри очевидність агресії, фактично демонструє зайву толерантність, якщо не симпатію, до культури держави-агресора. В одній з таких карикатур, створених українським художником Валерієм Момотом (Перець, n.d.), Понтифік тримає молот – символ важкої спадщини російського авторитаризму, що натякає на його слова про велику культуру росії. Папа зображений із перебільшеними рисами обличчя: його великі окуляри підкреслюють серйозність, а вираз обличчя виглядає дещо задумливо-застиглим, ніби він не до кінця розуміє значення того, що тримає. Такий образ сатирично відображає контраст між високою посадою та впливом релігійного лідера і контроверсійністю його політичних заяв.

Серед релігійних діячів буддистського світу увага українських карикатуристів звернена до постаті духовного лідера і голови уряду вільного Тибету (тимчасово у вигнанні) Далай-Лами XIV через його заяви про застарілість війни, потребу розвивати відчуття єдності людства для побудови більш мирного світу і ненасильство як єдиний шлях подолання конфлікту між Києвом і Москвою (War is out-dated, 2022).

Сатирична робота художника Валерія Момота майстерно передає невідповідність буддистських ідеалів гармонії жорсткій реальності збройної агресії (Момот, 2023). У центрі зображення – постать Далай-Лами із непропорційно великою головою, що є типовим прийомом в карикатурі: така стилізація акцентує на інтелектуальній значущості фігури. Його вираз обличчя поєднує легку усмішку із задумливістю, що створює образ спокійного, але водночас дещо відстороненого лідера. Колористика карикатури переважно тепла, з акцентом на червоний і жовтий кольори вбрання, що відповідає традиційному одягу буддистських ченців. Ключовий акцент зроблено на рожевих окулярах, які додають образу легкого сарказму, підсилюють іронічний посил карикатури та символізують ідеалізоване бачення світу Далай-Лами і його підхід до розв'язання конфліктів через виключно ненасильницькі методи. Підпис митця на карикатурі виконаний рукописним стилем, що демонструє індивідуальний підхід художника

й додає авторській роботі персоналізованого характеру (рис. 5).

Релігійною фігурою мусульманського світу, яка стала об'єктом критики в українській сатиричній графіці, є верховний лідер Ірану аятола Алі Хаменеї, чия підтримка росії у війні проти України викликала різкий осуд. Карикатури на Хаменеї акцентують на його ролі в постачанні зброї, зокрема дронів «Shahed», які використовують для атак на українські міста. Сатиричні зображення підкреслюють цинічну роль іранського духовного лідера у підтримці агресора та вказують на союз між Іраном та росією як на дестабілізуючий фактор у міжнародній політиці.

Одна з карикатур, створених художником Валерієм Чмирьовим для сатиричного журналу «Перець», змальовує Хаменеї у вигляді голови ударного безпілотної, «успішний» політ якого «благословляє» предстоятель Російської православної церкви патріарх Кирило (Перець, n.d.). Композиція карикатури зосереджена на русі «шахедів» у небі, які, попри свою технологічність, зберігають людські обличчя, що підкреслює їхню сутність не лише як механічної зброї, але й як втілення конкретної політичної ідеології, спрямованої на руйнування і смерть. Зображення демонструє, як верховний лідер Ірану фактично перетворюється на уособлення іран-

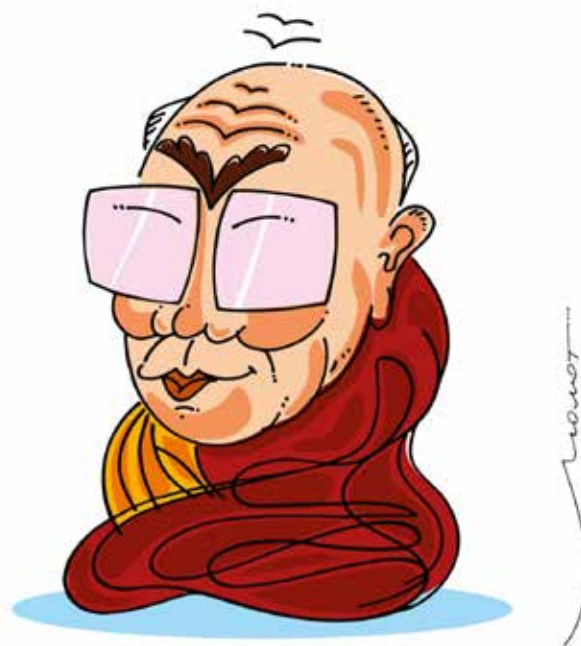

Рис. 5. Карикатура Валерія Момота

ської зброї, що слугує російським інтересам, чим акцентує на персоніфікованій відповідальності Хаменеї за смертоносні атаки. Колористика вирізняється мінімалізмом, з акцентом на чорний і білий кольори, які підкреслюють драматизм ситуації, тоді як синє небо і табличка «Ukraine» слугують візуальними символами жертви і місця агресії. Вигук патріарха Кирила «Господи, аллах, допоможи росії!!!» підсилює сатиричний ефект карикатури й наголошує на абсурдності релігійного виправдання агресії. Підпис митця «V.Chmyriov-2023», розміщений під зображенням, вказує на авторство і рік створення роботи (рис. 6).

Рис. 6. Карикатура Валерія Чмирьова

Інша карикатура, створена художником Олексієм Кустовським, зображує аятолу Алі Хаменеї разом із Путіним і Кім Чен Ином у санях у вигляді ракети з косами як елементами, що натякає на смерть, знищення і загрозу, яку цей альянс несе для світу (Кустовський, 2022). Напис на санях «МОСКВА-ТЕГЕРАН-ПХЕНЬЯН» разом із прапорами росії, Ірану та КНДР вказує на ідеологічний союз між цими країнами. Радіоактивний символ на носі ракети підсилює натяк на можливість застосування ядерної зброї, що підкреслює руйнівні наміри нової «осі зла». Ще більшого драматизму додає задній план композиції: за деревом, крона якого змальована у вигляді земної кулі, ховається смерть з косою, що спостерігає за ситуацією й ніби очікує свого моменту. Зображення підкреслює, що світ, який спостерігає за діями цих країн, фактично стоїть на межі глобальної катастрофи. Лаконічний підпис «Kusto.» у правому нижньому куті ідентифікує автора візуального твору та не відволікає глядача від основного сюжету (рис. 7).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сатиричні зображення на релігійну тематику, створені українськими карикатуристами у період російсько-української війни (з 2014 року), характеризує поєднання художньої виразності, символізму та ідеологічної гостроти. У художньому аспекті митці активно використовують стилізацію та гротеск, перебільшують риси персонажів або змальовують

Рис. 7. Карикатура Олексія Кустовського

релігійних лідерів у незвичних контекстах, що допомагає підкреслити їхню суперечливість. Символічний компонент карикатур демонструє трансформацію традиційних релігійних елементів та надає їм нових значень: хрест, медальйони та інші сакральні атрибути стають уособленням агресії, цинізму і лицемірства. В ідеологічному аспекті карикатури зосереджені на критиці використання релігії у політичних цілях, її інструменталізації для виправдання воєнної агресії та акцентують на віддаленості позиції духовних лідерів православного, католицького, буддистського та мусульманського світу від моральних принципів, які вони проповідують. При цьому роботи не критикують релігію як таку, що відрізняє їх як від антирелігійної графіки радянської доби, орієнтованої на пропаганду атеїзму, так і від сучасних західних карикатур на релігійну тематику, переважно зосереджених на питаннях свободи слова, прав людини, суперечності між традиційними релігійними догматами та сучасними соціальними

викликами, взаємовідносин між різними релігійними спільнотами або на критиці релігії та її інституцій без прямої прив'язки до політичних контекстів. Інтегровані у композиції чи розміщені на зображеннях авторські підписи, які виконують функцію атрибуції, не лише підтверджують авторське право та допомагають ідентифікувати роботи в історичному контексті, але й відображають стиль та унікальність кожного художника, що додає роботам персоналізованого характеру.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні еволюції художніх прийомів і змісту української сатиричної графіки на релігійну тематику залежно від етапів російсько-української війни та ключових суспільно-політичних подій, порівнянні українських карикатур з аналогічними творами митців інших країн, зокрема тих, які відображають збройні конфлікти з використанням релігійного контексту, а також аналізі реакції суспільства та релігійних спільнот на ці роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Leïbine V. Russie. Les «dévots du tsar» passent à l'attaque. *Courrier International*. URL: <https://www.courrierinternational.com/article/russie-les-devots-du-tsar-passent-lattaque> (дата звернення 02.12.2024).
2. Miiller A. Patriarch Kirill Exposed as KGB Agent. *theTrumpet*. URL: <https://www.thetrumpet.com/27136-patriarch-kirill-exposed-as-kgb-agent> (дата звернення 02.12.2024).
3. ProUA. Такий Томос нам не потрібен, мене ошукали, – патріарх Філарет. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Ad63OyKmaA> (дата звернення: 02.12.2024).
4. Pullella P. Pope says Ukraine should have 'courage of the white flag' of negotiations. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/pope-says-ukraine-should-have-courage-white-flag-negotiations-2024-03-09/> (дата звернення 02.12.2024).
5. Strømsted E. B. When caricature meets resistance. *Negotiating Journalism: Core Values and Cultural Diversities*, 2017. P. 121–135.
6. Underground Ukrainian Art by Serhiy Kolyada. *kolyada.com*. URL: https://kolyada.com/Cartoons_by_Serhiy_Kolyada.htm (дата звернення: 02.12.2024).
7. War is out-dated, non-violence is the only way: Dalai Lama on Russia-Ukraine war. *Hindustan Times*. URL: <https://www.hindustantimes.com/world-news/war-is-out-dated-non-violence-is-the-only-way-dalai-lama-on-russia-ukraine-war-101646031073576.html> (дата звернення 02.12.2024).
8. Балачук І. Патріарх Кирил впав на богослужінні: послизнувся на святій воді. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/25/7354620/> (дата звернення 02.12.2024).
9. Гриневич Л. В. Механізми масового народобивства: конструювання «образу ворога» в радянській політичній карикатурі (друга половина 1929 – початок 1930 рр.). *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2014. № 38. С. 47–64.
10. Грузова Т. С. Боротьба світоглядів: атеїстична пропаганда в Радянській Україні 1932–1933 рр. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021. № 4(56). С. 92–100.
11. Карп'як О. Олег Смаль: для політичного карикатуриста немає нічого святого. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2015/01/150113_oleg_smal_caricature_ko (дата звернення 02.12.2024).
12. Коновальчук П. І. Зміст та основні напрями пропаганди Російської православної церкви у контексті гібридної війни Росії проти України. *Стратегічна панорама*, 2018. № 2. С. 31–36.
13. Коронавірус у Києво-Печерській лаврі: вже 30 хворих. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-52227245> (дата звернення 02.12.2024).

14. Коцур Т. Папа: три світові війни протягом століття, ми не хочемо це усвідомити. *Vatican News*. URL: <https://www.vaticannews.va/uk/pope/news/2022-11/papa-z-zhurnalisty-pro-vijny-v-ukrajini-ta-sviti.html> (дата звернення 02.12.2024).
15. Кустовський О. Політична карикатура «Axis of evil 2022». *Instagram*. URL: <https://www.instagram.com/p/CkfnKkCt-kF/> (дата звернення 02.12.2024).
16. Михалевич В. В. Особливості пропагандистських карикатур виховного характеру на шпальтах харківського сатиричного часопису «Червоний перець» (1920–1930-ті роки). *Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти*: доп. та повідомл. II Міжнар. наук. конф. (Львів, 29 жовт. 2021 р.). Львів. 2021. С. 90–94.
17. Момот В. Карикатура на тему релігії. *Instagram* URL: <https://www.instagram.com/p/Cs0rPMttfYw/> (дата звернення 02.12.2024).
18. Перець. Весела республіка. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/PerecRepublic/photos> (дата звернення 02.12.2024).
19. Політична карикатура (липень – серпень 2016). *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27792432.html> (дата звернення 02.12.2024).
20. Темченко Л. В. Змістовні та формотворчі особливості європейської політичної карикатури. *Вісник Дніпропетровського університету: серія «Соціальні комунікації»*. 2017. № 17(25). С. 123–128.
21. Тихоненко І. В., Тамарянська С. В. Зовнішня політика святого престолу у пост-біполярну добу : трансформаційні зміни та тенденції модернізації. *Регіональні студії*. 2022. С. 113–118.
22. Фальковський А. Права людини в релігійно-філософській системі буддизму. *Vēda a perspektivy*. 2024. № 7(38). С. 130–141.

REFERENCES:

1. Leïbine V. (2017). Russie. Les «dévots du tsar» passent à l'attaque [Russia. The «Tsar's Devotees» Go on the Attack]. *Courrier International*. Retrieved from <https://www.courrierinternational.com/article/russie-les-devots-du-tsar-passent-lattaque> [in French].
2. Müller, A. (2023). Patriarch Kirill Exposed as KGB Agent. *theTrumpet*. Retrieved from <https://www.thetrumpet.com/27136-patriarch-kirill-exposed-as-kgb-agent> [in English].
3. ProUA. Takyi Tomos nam ne potriben, mene oshukaly, – patriarch Filaret [Such a Tomos is not needed, I was deceived, – Patriarch Filaret]. (2020) *YouTube*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=mAd63OyKmA> [in Ukrainian].
4. Pullella, P. (2024). Pope says Ukraine should have 'courage of the white flag' of negotiations. *Reuters*. Retrieved from <https://www.reuters.com/world/europe/pope-says-ukraine-should-have-courage-white-flag-negotiations-2024-03-09/> [in English].
5. Strømsted, E. B. (2017). When caricature meets resistance. *Negotiating Journalism: Core Values and Cultural Diversities*, 121–135. [in English].
6. Underground Ukrainian Art by Serhiy Kolyada (n. d.). *kolyada.com*. Retrieved from https://kolyada.com/Car-toons_by_Serhiy_Kolyada.htm [in English].
7. War is out-dated, non-violence is the only way: Dalai Lama on Russia-Ukraine war (2022). *Hindustan Times*. Retrieved from <https://www.hindustantimes.com/world-news/war-is-out-dated-non-violence-is-the-only-way-dalai-lama-on-russia-ukraine-war-101646031073576.html> [in English].
8. Balachuk, I. (2022). Patriarch Kyryl vpav na bohosluzhinni: poslyznuvsia na sviatii vodi [Patriarch Kirill fell during a church service: he slipped on holy water]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/25/7354620/> [in Ukrainian].
9. Hrynevych, L. V. (2014). Mekhanizmy masovoho narodovyvstva: konstruiuvannia «obrazu voroha» v radianskii politychnii karykatury (druha polovyna 1929 – pochatok 1930 rr.) [Mechanisms of Mass Genocide: Constructing the «Enemy Image» in Soviet Political Caricature (Second Half of 1929–Early 1930s)]. *Storinky istorii : zbirnyk naukovykh prats*, 38, 47–64 [in Ukrainian].
10. Hruzova, T. S. (2021). Borotba svitohliadiv: ateistychna propahanda v Radianskii Ukraini 1932–1933 rr. [The struggle of mindsets: atheistic propaganda in Soviet Ukraine during the 1932–1933]. *Zaporizhzhia Historical Review*, 4(56), 92–100. [in Ukrainian].
11. Karpiak, O. (2015). Oleh Smal: dlia politychnoho karykaturysta nemaie nichoho sviatoho [Oleh Smal: For a Political Caricaturist, Nothing is Sacred]. *BBC News Ukraina*. Retrieved from https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2015/01/150113_oleg_smal_caricature_ko [in Ukrainian].
12. Konovalchuk, P. I. (2018). Zmist ta osnovni napriamy propahandy Rosiiskoi pravoslavnoi tserkvy u konteksti hibrydnoi viiny Rosii proty Ukrainy [Contents and main prospects of Russian Orthodox Church propaganda in the context of the hybrid war between russia and Ukraine]. *Stratehichna panorama*, (2), 31–36. [in Ukrainian].

13. Koronavirus u Kyievo-Pecherskii lavri: vzhe 30 khvorykh [Coronavirus in Kyiv-Pechersk Lavra: already 30 infected] (2020). *BBC News Ukraina*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/news-52227245> [in Ukrainian].
14. Kotsur, T. (2022). Papa: try svitovi viiny protiahom stolittia, my ne khochemo tse usvidomyty [Pope: Three World Wars in a century, and we refuse to acknowledge it]. *Vatican News*. Retrieved from <https://www.vaticannews.va/uk/pope/news/2022-11/papa-z-zhurnalistamy-pro-vijny-v-ukrajini-ta-sviti.html> [in Ukrainian].
15. Kustovskyi, O. (2022). Politychna karykatura «Axis of evil 2022» [Political cartoon «Axis of evil 2022»]. *Instagram*. Retrieved from <https://www.instagram.com/p/CkfnKkCt-kF/> [in Ukrainian].
16. Mykhalevych, V. V. (2021). Osoblyvosti propagandystskykh karykatur vykhovnoho kharakteru na shpaltakh kharkivskoho satyrychnoho chasopysu «Chervonyi perets» (1920–1930-ti roky) [Features of propaganda caricatures with an educational focus on the pages of the Kharkiv satirical magazine «Chervonyi perets» (1920s–1930s)]. *Vydavnychi rukh v Ukraini: seredovyshcha, artefakty: dop. ta povidoml. II Mizhnar. nauk. konf. Lviv, 90–94*. [in Ukrainian].
17. Momot, V. (2023) Karykatura na temu religii [Caricature on the theme of religion]. *Instagram*. Retrieved from <https://www.instagram.com/p/Cs0rPMttfYw/> [in Ukrainian].
18. Perets. Vesela respublika [Perets. Vesela respublika] (n. d.). *Facebook*. Retrieved from <https://www.facebook.com/PerecRepublic/photos> [in Ukrainian].
19. Politychna karykatura (lypen – serpen 2016) [Political caricature (July – August 2016)] (2016). *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/27792432.html> [in Ukrainian].
20. Temchenko, L. V. (2017). Zmistovni ta formotvorchi osoblyvosti yevropeiskoi politychnoi karykatury [Content and form-creative peculiarities of European political caricature]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu: seriia «Sotsialni komunikatsii»*, 17(25), 123–128 [in Ukrainian].
21. Tykhonenko, I. V. & Tamarianska S. V. (2022). Zovnishnia polityka sviatoho prestolu u post-bipoliarnu dobu : transformatsiini zminy ta tendentsii modernizatsii [Foreign policy of the Holy See in the post-bipolar era: transformational changes and modernization trends]. *Rehionalni studii*, 113–118 [in Ukrainian].
22. Falkovskyi, A. (2024). Prava liudyny v relihiino-filosofskii systemi buddyzmu [Human rights in the religious and philosophical system of buddhism]. *Věda a perspektivy*, 7(38), 130–141 [in Ukrainian].